

Vedholdenhedens håb – håbets vedholden

Og lidt om håbets økologi

JOHANNES ADAMSEN, [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-4219-618X](https://orcid.org/0000-0003-4219-618X)

ABSTRAKT: Bæredygtighed, ikke mindst med henblik på undervisning, tematiseres ofte i fuld bevidsthed om at håb skal der til. Alligevel er det så som så med hvad der faktisk forstås ved bæredygtighed og håb. Artiklen undersøger kort først termen bæredygtighed i forhold til begrebsbrug og -implication; det hævdes at bæredygtighed som dansk begreb især har svært ved at artikulere tidsdimension, der foreslås at inddrage de overvejelser som en oversættelse til vedvarenhed ville indebære. Der ses også på hvordan bæredygtighed forholder sig til ideologi (at naturen fylder alt) og til 'verdens indifferens'.

I anden del undersøges så begrebet håb. Først nogle overvejelser over håb vs. frygt/alarmisme, dernæst en undersøgelse af håb i relation til undervisning og lærerens position, hvor der opteres for en 'præfigurativ pædagogik'. Endelig, for det tredje bliver der i forlængelse af Vaclav Havels begreb om håb som en eksistentiel kategori givet en første udarbejdelse af håbets økologi.

NØGLEORD: Bæredygtighed, ideologi, verdens indifferens, præfigurativ pædagogik, håb

Er bæredygtighed blevet en ideologi? Det kommer selvfølgelig an på tolkning af bæredygtighed. Og på definitionen af ideologi. En mindre regelret definition, nemlig min, på ideologi (bæredygtighed vender jeg tilbage til) kan være at den består af to komponenter, for det første et tilsyneladende altomfattende forklaringssystem, hvor, for det andet, alle der modsiger systemet pr. definition er udenfor – og derfor bekræfter systemet. Systemet er kun tilsyneladende altomfattende, reelt er det højst selektivt, idet det er konstrueret med henblik på at undgå modstand, også indre modstand. Det vil sige at ideologien kendetegnes ved at kritik, inkl. selv-kritik, ikke kan mødes sagligt, kun affejes netop som tegn på den kritiserendes uforstand og, sådan ses det fra ideologien, fjendskab. Som man bør frygte.

Men man kan nok tilføje endnu et: En ideologi opbygger en særlig form for gravitation: alt som ser ud til at være godt generelt, suges ind i ideologien som i et sort hul; det gode mister ofte sine karakteristika og bliver til nok et udtryk for ideologiens altforklarende tyngde.

Lad mig prøve fra en anden vinkel: Verden er grundlæggende indifferent (Leszek Kolakowski), den er ligeglad med mennesker, den følger et spor, dvs. ufatteligt mange, som grundlæggende og uophæveligt er kausalt, årsag-virkning, og sten, plante, dyr, sol og måne, vind og bjerge er ligeglade med menneskets lidelser; kausalt betyder ikke determineret, for idet alt støder sammen, er det højst tilfældigt. Og der er ikke noget udenfor. Naturen tager ikke 'hævn', den er bare, og mennesket er eller kan komme i vejen, jordskælv, vulkanudbrud, tørke,

det betyder ingenting. Mennesket knuses. Det er for verdenen som natur, såvel som for verden som ikke-levende materiale, på ingen måde anderledes om mennesket trives eller ej. Vi står over for en verden, hvis væsentligste kendetegn er at den aldrig svarer, altid kun er til på egne præmisser. – Over for denne verden, kan vi sætte en verden som altid kun er til for os, for vores inderste ønsker, kun til for at betjene os, en verden skabt i vores billede. For nogle vil det være drømmen om omfattende teknologi og kunstig intelligens, en verden skabt af os, for os. For andre forestillingen om animisme – en vogue i disse år – eller muligvis resonans. Fra traumeforskning ved vi at mennesker reagerer voldsommere på fx gidseltagning end jordskælv, det lyder paradoksalt i forhold til verdens indifferens, men måske er det logisk nok: Selv onde intentioner er vigtigere, og derfor vanskelige at være i, end indifferens. Se hvor hurtigt, man vender sig mod politikere, desværre ofte med fuld ret, hvis jordskælvs konsekvenser forstærkes af korruption i form af sjusket og kriminelt byggeri (fx Diyarbakir i februar 2023). Anderledes udtrykt, onde intentioner er en 'safe danger' (Solnit, 2016), til at forstå, men verdens indifferens gør os målløse. Hvis fx ondskab i virkeligheden skal forstås som afledt indifferens, ville det virkelig være forfærdeligt.

Når vi i dag tematiserer bæredygtighed, og her forstår jeg det helt kort som bevaring af naturen som biodiversitet, økologi og klimatisk, humane betingelser, sker det ofte ud fra helt elementære menneskelige præmisser og interesser, nemlig vores livsbetingelser. Alligevel er der temmelig mange ikke nødvendigvis kompatible udgangspunkter og mål. Vi bevæger os inden for alt fra ideologi til en genuin forståelse af komplekse sammenspil. Men især bevæger vi os i idemæssig, politisk, økonomisk og terminologisk uklarheder, som desværre begynder allerede med ordet bæredygtighed.

Min interesse i det følgende er ikke bare afklaring af det basale begreb, bæredygtighed, men især en forståelse af forholdet mellem natur og menneske i forhold til et bredere handlingsperspektiv (praksis), herunder didaktik, særligt som det kommer til udtryk i forhold til det motiverende aspekt. Hvordan og ud fra hvilke præmisser og baggrundsforståelser tænker vi 'bæredygtighed' og hvilket normativt og forpligtende perspektiv kommer til syne? Kort, hvad er håb?

Hvem bærer i det bæredygtige?

Bæredygtighed er efterhånden et gammelt begreb, men dog vist kun knap 50 år på dansk (jf. ordnet.dk). Det er normalt at oversætte det engelske sustainability til det, men det kan også bruges om økonomi (jf. den okkuperende brug i interesseorganisationen Bæredygtigt Landbrug), ideer, forretningsdrift, stilladser osv. I sammenhæng med natur og klima fik det på engelske en fast tilknytning til udvikling og vækst, sustainable development – som det ses i FN's verdensmål, som har baggrund i '2030 Agenda for Sustainable Development' (og som befinder sig i en afdeling, Division, af samme navn). Det engelske 'sustainability' har latinsk etymologi, sustinere, som betyder noget med at holde oppe, med konnotation til at holde ud, modstå. Definitionen på sustainable development søgtes i internationale policy papers fra begyndelsen koblet med både natur, det sociale (kultur) og det økonomiske, altså der skulle være en økonomisk og social udvikling som i forhold til natur og miljø lod sig opretholde over tid.

På dansk bliver tidsdimensionen skubbet lidt i baggrunden. På tysk hedder det ikke Tragfähigkeit, som kan siges, men Nachhaltigkeit, hvor det at kunne holde ud over tid er primært, og ikke tilfældig findes ordet første gang i forbindelse med skovbrug i 1700-tallet. På fransk er det endnu tydeligere, fordi ordet durabilité direkte betyder vedvarende, ubrudt at være til stede, også på fransk forbundet med skovdrift, men tilbage i 1300-tallet.

Det jeg hæfter mig ved, er ikke så meget de forskellige ord. Med dansk bæredygtighed som undtagelse er tidlig udstrækning en væsentlig del af semantikken. Og det som nok skyldes en særlig opmærksomhed, er at både det tyske og det franske ord har sin oprindelse i skovbrug. Man kan tilså en mark, høste nogle måneder efter, tilså igen, høste etc. (især når vi ser bort fra kunstgødning, udpining og diversitetsforarmelse), men en engang nedhugget skov, bliver aldrig den samme, hvilket især gælder urskove rundt omkring, det er komplekse økosystemer, hvis gendannelse vel reelt er umulige.

Så jeg tænker at ikke bæredygtighed, men vedvarenhed, eksemplificeret og symboliseret ved skoven, er et bedre begreb. For det leder mig frem til det næste, hvordan omgås man normativt og praktisk en tilgang til vedvarenhed? Det kan jo ikke bare handle om noget som skal klares, noget som man tager stilling til, eventuelt yder en ikke langvarig indsats for, og så er det det, videre til næste opgave. Vedvarenhed er netop vedvarende (objektivt), både at tænke natur etc. som vedvarende – i samspil med og ikke underordnet økonomi og samfund – og at tænke ens indsats (subjektivt) vedvarende.

Bæredygtighed er et nu fast etableret ord i dansk og har vundet hævd, det kan næppe udskiftes, men jeg kan ikke frigøre mig fra at ordet konnoterer til at vi skal bære/redde naturen, hvorimod vedvarenhed som i det mindste supplerende begreb kan pege i anden retning. Ikke mindst bliver det tydeligere at vi har med en tidlig horisont at skaffe, der ikke sådan lader sig fjerne, og bliver skoven som symbol medtænkt har vi allerede åbnet for andet og mere end 'klima', vi har åbnet for en økologisk tilgang til både klima og miljø.

Håbets økologi

I den på mange måder udmærkede bog, Håbets og handlingens pædagogik – undervisning i verdensmål og bæredygtighed, (Højholdt & Ravn-Pedersen, 2021) viser titlen fint at der skal noget særligt til, nemlig håb. Hvem kunne forestille sig en lærebog i engelsk grammatik, renessancens historie eller danske noveller, hvor håbet skulle med (hvis man ser bort fra eventuelle vittigheder om engelsk grammatik)?

I bogen skriver Per Schulz-Jørgensen sympatisk, men ikke dybtborende, trods henvisning til Paul Tillich, om livsmod, og Laura Lundager Jensen skriver kortfattet om håb. Børn skal have håb. Og da indsigt i verdens tilstand, klimaforandringer og forarmelse af biodiversitet, kan virke ret så nedslående, er man selvsagt opmærksom på at netop denne undervisning kræver håb. Man kan tilføje terror, overbefolkning, krig, fattigdom, forurening osv., men alene klimaforandringer kalder på håb, derom er der ingen tvivl. Andetsteds i bogen citeres der om økolitteraturundervisning som "alarmerende" – uden at forfatteren (Arndal) standser op. Og en kollega (Clausen) vil gerne have bæredygtighed skrevet ind i alle fag. Hvorfor er alarmisme ikke problematiseret, og hvorfor har det ikke ideologisk karakter at ville have bæredygtighed ind i alle fag (er alle lærere overhovedet kompetente)? Ikke fordi jeg betvivler vigtigheden – tværtimod: fordi jeg mener det mangler nogle væsentlige forudsætninger i forståelsen af børn/elever og fremtidshorisont.

Men det kalder på flere spørgsmål. Jeg begrænser mig til tre. 1. For det første, er det en rigtig måde at tænke undervisning på at der skal undervises lige på og hårdt i alverdens dårligheder – med den ofte eksplicitte tilføjelse at børn skal redde klimaet, naturen, verden? 2. Er det for andet klart forholdet vil blive mellem børnene på den ene side, i skolen jo altså elever, som skal inkluderes i en voksenverden, der præsenteres som på vej mod undergang, og så de voksne på den anden side, i skolen repræsenteret som lærere? For det tredje 3), gør man sig egentlig klart hvor kompleks en sag håb kan være, har man med andre ord en

idé om håb, som rækker ud over fromme ønsker? Eller tror man virkelig at alarmisme er handlingsmotiverende (bare for et større mindretal)?

Jeg kan ikke besvare alle spørgsmål udtømmende, naturligvis ikke, så jeg nøjes med at skitsere nogle tanker mhp. videretænkning.

Ad 1. Hvis man ser på det historisk er der virkelig mange steder, hvor samfund, også demokratiske, har villet prioritere én ting og derfor tilsidesat så meget andet. Da jeg var dreng og ung hed det kold krig, atomar udslettelse og den kommende istid (det er sandt). Hos Klafki (Klafki, 2001) i 80'erne, med introduktionen af 'epokale nøgleproblemer' var forslagene, typisk for Klafki forslag til videre drøftelse, nemlig fred, miljø, samfundsskabt ulighed og it. Men karakteristisk ville Klafki netop ikke have dem til at okkupere alle fag. Og bemærk at fredsspørgsmålet var det vigtigste, det kunne give stof til eftertanke i skyggen fra Ruslands krig i Ukraine, dels at det er noget helt ufatteligt miljøsvineri, dels at politik også i Danmark i den sammenhæng mener at vi ikke har 'råd' til at tænke på klima, miljø etc. Hvorfor skal der så ikke undervises i fred alle steder i alle fag?

Som sagt voksede jeg op under den kolde krig, og truslen om gensidig atomar udslettelse var overhængende for mange, også mig. Men det fyldte ikke noget i skolen, vi kunne sagtens selv tage det op, til gengæld fik vi en allround introduktion til samfund og kultur – men ikke meget natur. Vi hørte om – det er alt for få år siden – at Indien på 30 år ville fordoble deres indbyggertal fra 300 til 600 mill. (i dag 1,4 mia). 600 millioner bare i Indien – det var i sandhed skræmmende. Nu tales der om at vi skal have flere børn i de industrialiserede lande (løsningen på hvad!). Børn og unge skal i dag så ifølge alle gode hensigter vokse op med bæredygtighed i alle fag, men hvilket didaktisk tænkning ligger bag, og hvilket dannelsesideal? Er det virkelig bare sådan, som en kollega sagde, at klimakrisen er alt, dannelsesidealet er obsolet?

Når jeg indledningsvis tematiserede ideologien, er det fordi vedvarende er for vigtig til at ideologiseres. Ideologi er ikke bare en totalforklaring, men en skinkforklaring, der samtidig vil lukke alle andre diskussioner, fx som mange (it-)teknologibegeistrede. I det øjeblik opdragelse, skole og uddannelse helt underordnes bæredygtighedens optik, er det ideologisk. Og i samme øjeblik har man overgivet sagen til frygt og alarmisme, ikke bare skal elever 'handle', de skal også frygte alle dem som sidder på deres hænder.

Uanset om man kalder det dannelse eller ej, så må ethvert forhold til børn og unge, i og uden for uddannelsessystemet, have en idé om hvad der driver mennesker. Den vestlige verden, dvs. det overvejende europæiske og europæisk inspirerede kulturfællesskab, tænker overvejende materialistisk, individualistisk og sekulært. Bag disse tre ismer ligger en ofte ufordøjet oplysningstænkning, der reelt har det svært med menneskesindets kringelkroge, og som derfor tror at bare man fortæller hvordan tingene hænger sammen, vil man derfor have gjort sit. Så er der problemer med rygning og alkohol, så må der oplyses. Enhver kan jo bare se hvor problemfrit der langes cigaretpakker over diverse diske, pakker med frygtelige billeder af tobakkens følger. Der er oplyst; der ryges stadig. Selv alarmisme har sin grænse. Virker den ikke nærmere som vittigheden om manden der faldt ud i en kløft med 700 m til bunden? De første 200 m skreg han panisk, det går aldrig. De næste 300 m tænkte han at det går jo egentlig meget godt!

Alarmisme bygger på frygt. Det er perfekt muligt at skræmme eleverne og dermed sætte dem i en dyb alarmtilstand. Men det er ikke nødvendigvis handlingsfremmende, og alarmisme er ofte bundet til noget konkret, alt andet lige er problemer og udfordringer med naturforarmelse ofte abstrakte for de fleste og det vil næppe virke på længere sigt; og alarmisme er ikke vedvarende, den kan særdeles hurtigt slå om i resignation, ligegyldighed eller endda modpåstande. Der er faktisk en del mennesker, som tror jorden er flad og at vaccine er Bill Gates

projekt for at indsprøjte chips til at styre os alle. 'Håbets og handlingens pædagogik' gør ret i at tænke i håb. Men har ikke meget at sige om begrebet, trods eller rettere på grund af indledningens henvisning til Freires Håbets pædagogik, (Freire, 1994) der heller ikke behandler håb, ud over nogle få indledende, og udmærkede, bemærkninger.

Ad 2. Når man betænker forholdet mellem børn og voksne, i skole og uddannelse som forholdet mellem elever/studerende og lærere, så må det være rimelig klart, men ofte overset og oftest utematiseret, at børn nødvendigvis må se voksne som repræsentant for den verden, de skal vokse ind i. I de senere år har man med fornyet kraft villet tænke lærere som autoriteter, hvilket ofte, igen: oftest, er forbundet med mere eller mindre udtalt disciplinkrise. I forhold til bæredygtighed/vedvarende (og i øvrigt i forhold til undervisning!) må det være på sin plads at tænke læreren som autoritet på anden vis, nemlig som forbillede. I den politiske populisme er det måske nemt at gøre lederen til en undtagelsesfigur: hvad gør det han ikke er helt reelt/løgnagtig/korrupt, de andre er værre og i øvrigt gør han (!) et godt job. Tænkes der. Dette er desværre nonsens, men i forhold til opdragelse og undervisning burde det være indlysende nonsens: Givet at læreren repræsenterer en voksenverden, dvs. legemliggør elevernes fremtid, må man forvente at de repræsenterer noget som er værd at vokse ind i. Hvad vil det sige, hvis frygt, alarmisme og handlingstvang overtager dagsordenen? Vil det ikke sige at læreren stiller og roligt eller med skræk malet i alle afskygninger, står og trækker tæppet væk under børnenes fremtid, at han eller hun signalerer at den verden ind skal vokse ind i, er under hastig erosion?

Jeg vil foreslå en anden indfaldsvinkel, igen med Håbets og handlingens pædagogik som baggrund. Hvor er læreren? Og forældrene? Flere steder dukker de kun op som nogen der underviser børn. Lad mig introducere begrebet "prefigurative politics", som blev udmøntet på den amerikanske venstrefløj i 70'erne (se Solnit og en.wikipedia.org, s.v. prefigurative politics), og uden at jeg forpligter mig på denne baggrund. Præfiguration er formodentlig hentet fra litteraturen og henviser til en tidlig følge, hvor noget tager del i noget som først viser sig senere (begrebet har under navnet typologi en meget lang historie i teologien). I tilknytning til begrebet 'præfigurativ politik' vil jeg danne begrebet *præfigurativ pædagogik*, og jeg vil knytte det til den tankegang og praksis at man som opdrager og lærer ikke bare peger på vejen, men man går den. Kant bruger et sted det billede om oplysning, at det som kimen skal vokse under skallets beskyttelse, for så ved modningen at bryde ud. Dette billede er vejledende: Præfigurativ pædagogik skal så indebære at læreren lever og underviser sammenfaldende, så man, elever og studerende, kan se det som sigtes på allerede i dagligdagen. Helt enkelt, mål og midler hænger sammen.

Hvor terrorister og voldelige oprørere vil bygge et bedre samfund med midler, de aldrig ville kunne godkende ved målet, og hvor forældre, der skændes uden at høre, men ønsker dialogiske børn, der vil folk bag præfigurativ politik tænke handlinger, beslutninger, processer osv. netop som man ønsker de skal tage sig ud. At lærere skal tænke præfigurativ pædagogik betyder at blive tvunget til at tale og handle på vegne af et præfigureret, anticiperet, foregribet samfundstilstand: Ganske enkelt: Vil man et økologisk bæredygtigt og vedvarende samfund, må man leve det.

Hvorfor er det noget andet. Det er det fordi appellen her ikke bare handler om forene mål og midler, men først og fremmest handler om at vende sig fra frygt og alarmisme til et anticiperet, og dog allerede aktualiseret, bedre samfund/livsmåde. Herfra kan man, vil jeg mene, inducere et væsentligt forhold, nemlig at man, hvis man skal agere over tid, må holde af det man kæmper for, for at kunne bekæmpe det som ødelægger det man holder af. Det handler om at lære elever og studerende hvad der er godt og kampen værd, fx ikke bare naturen som

abstrakt, men naturen som sammensat og forunderligt økosystem. Og igen ikke bare naturen som træer og fugle, men som elletræer, pil og søer med klokkefrøer og isfugle. Havde Grundtvig her ikke ret: "elske, hvad du vil forstå"? – Men så handler det ikke om at oversvømme skole og uddannelse med kampagner om bæredygtighed, så angår det det måske meget mere det problem at der skal skabes en positiv tilgang til og omgang med det abstrakte 'natur', at arter, miljø, økosystem bliver konkrete. At håbet forbindes med noget som er afgørende, ja livsvigtig, dagligdag for den enkelte, og med livsvigtig menes ikke abstrakt klimatrussel, men konkret omgang med natur i dagligdagen. Ikke så lidt af en udfordring i moderne storbysamfund (og moderne landbrug med er ikke nødvendigvis bedre, desværre).

Ad 3. Håbet, skrev jeg, at håb forbindes med noget vigtigt i dagligdagen. Håbet besværges ofte, men hvad er det og hvordan kan man evt. hjælpe det på vej? Jeg tænker at håb i hvert fald ikke bare kan være dagligdagens lidt banale idé om noget godt, lottogevinst, idolars sejr i næste sportskamp, fred i verden etc. Jo, det er det jo også, som med bæredygtighed har sproget sin egen vanedannende magt. Men her noget andet, håb er mere dybtgående.

Jeg skal afslutningsvis udfolde nogle tanker her i forlængelse af nogle få men prægnante refleksioner hos den tidligere tjekkoske præsident, Václav Havel, der sad fængslet flere år i 70' og 80' for 'systemkritik'. Václav Havel citeres ofte for en særlig smuk og tankevækkende sætning fra et interview, hvor han blev spurgt om håbet i de år han var fængslet under det tjekkoslovakiske, kommunistiske diktatur. Han svarede (Havel, 1990) at håb "er en åndens tilstand, ikke en verdens tilstand", og fortsætter "Håb i os selv er noget vi simpelthen har eller ikke har, det er en dimension i sjælen" og videre at håb "ikke er prognostisering. Det er en åndens og hjertets orientering, der rækker ud over det umiddelbart levedes verden og er forankret et fjernere sted, bag dens grænser." Lidt senere siger han: "Håbets mål i denne dybe og stærke betydning er ikke et mål for vor glæde over tingenes gode gang eller vor vilje til at investere os i foretagender, der tydeligt sigter mod snarlig succes, men snarere et mål for vor evne til at bestræbe os på noget, fordi det er godt, og ikke blot fordi det har garanti for succes." Håb er, siger han markant, umisforståeligt og præcist: "Det er ikke en overbevisning om, at noget vil gå godt, men en vished om, at noget giver mening – uden hensyn til hvordan det går."

Václav Havel var fængslet af politiske grunde – ikke mindst som medinitiativtager til Charta 77, hvis brøde det var at kræve dét fra staten, den selv havde skrevet under på – men Havels refleksioner rækker ud over det politiske. Formuleringen at det er en 'åndens og hjertets orientering', er i hvert fald potentielt andet og mere end stræben efter retfærdighed. Og jeg iler med at tilføje at en sådan stræben så sandelig er det agt- og beundringsværdigste, især hvis humanitet lægges til grund, hvilket vil sige – jeg gentager – at retfærdighed ikke tages abstrakt og derfor potentiel rigtigt, men netop som en negativ kategori, der viser sig og appellerer til en når noget uretfærdigt sker.

Havels helt grundlæggende tanke handler altså om håb som en hjertets og åndens orientering, og i dén forstand er håb netop en eksistentiel kategori, og hans formulering er reelt ensbetydende med at se håb som subjekt: Håb er så at sige noget som har os; at håbe er i dén forstand intransitivt – i bedste fald semi-transitivt (begrebet lånt fra Freire). Derfor hedder det også, jeg gentager, at "Det er ikke en overbevisning om, at noget vil gå godt, men en vished om, at noget giver mening – uden hensyn til hvordan det går." Formuleringen er fremragende af to grunde, han skifter fra overbevisning til vished, og han skifter i samme åndedrag fra vores stræben til det meningsfulde, det vil sige at håbet her ses som en kategori, der ikke er beholdt vores aktive stræben, fx retfærdighed, men som også hænger sammen med en livsindstilling om at "noget giver mening". (Her er en væsentlig kobling til Havels uundværlige skrift om 'de magtesløses magt'.)

Nu er det moderne menneske i empatisk forstand et subjekt, vi er de handlende, og verbet er nærmest pr. definition i aktiv form, men det er ret besat en udglidning udi subjektivisme: Ikke meget i et menneskeliv kan på den måde forstås som et menneskes frie handling i relativ kontrol. Men en sådan subjektivisme har svært ved håb som noget der har os, det opfattes som kontroltab bare at tænke over det. Håb er noget man har, mener vi, nærmest noget man yder. Havel er inde på det et par gange, begge gange præcist. Først siger han "Som et rent derivat af noget herværende, af bevægelser i verden eller af gunstige signaler i den tror jeg simpelthen ikke, det kan forklares. Dets dybeste rødder føler jeg altså stikke et sted i det transcendent (...)." Og lidt senere taler han om håbet – og det er ret stærkt – som det eneste som kan holde os oven vande og som "den eneste rette kilde til det svimlende i den menneskelige ånd og til dens stræben, det håb henter vi så at sige "andetstedsfra"."

Her åbner Havel for noget som ligger mange fjernt. Transcendens er som minimum et udtryk for noget 'uden for' – gåseøjnene betyder at det er en rumlig metafor, men ikke handler om rum – alt det som er i verden, uden for alt det som i bund og grund er relationelt, at alt hænger sammen med alt muligt andet. Transcendens er dog hos Havel en præcis betegnelse for at håbet ikke skal forstås som rationel kontrollerbart; han skriver "Dets dybeste rødder føler jeg altså stikker et sted i det transcendent", hvor 'rødder' måske meget godt siger noget om det vanskelige ved at komme sagen nærmere, jf. også hans tale om at det er "andetstedsfra". Men samtidig forbliver han vag, idet han iler med at tilføje om det transcendent, at det kan han ikke, "til forskel fra for eksempel de kristne" ikke sige noget. Med andre ord henviser Havel til metafysikken, men som ren form, ubestemt.

Det eneste som sådan set skal tilføjes er den desværre ikke overflødige bemærkning, jf. pkt. 2, at denne tilgang til håb ikke udelukker, men netop forudsætter mennesket participation i en større, levende og livgivende natur. Med et udtryk fra Karl Marx, som Hannah Arendt har bearbejdet: mennesket er i metabolisme med naturen. Vores stofskifte, åndedræt, hudens forbindelse til luft og sol, samt mad og drikke, vi er så intimt forbundne med naturen, at vi faktisk også er natur. Bagsiden er at lige som vi udpræget lever i overgreb på naturen uden for os, så tyder det på at vi i høj grad også begår overgreb på vores legemer, på vores med ånden intimt sammenføjede del af naturen (glubske, søvnberøvende, narkoafhængige, forurenende etc.).

På den måde kan man sige at håbet er en del af et økosystem. Håbets økologi strækker sig fra det transcendent/metafysiske til vores fysiske participation i verden. Og håbets økologi kan ikke opsplittes og isoleres. Hvis man, her med Havel, forstår håb som en eksistentiel kategori, en dybtgående orientering af hjertet og ånden, så er håb ikke bare noget man 'putter ind' i en undervisning, det må – i undervisningshenseende – som minimum være del af en præfigurativ pædagogik.

Og videreførende stikord: Problemstillingen stikker dybt. Ikke bare kan man ikke nøjes med velmenende at opmuntre til handling og deltagelse, skønt det må man naturligvis også, men i en kultur i overvejende grad besmittet af en historisk-poetisk insensibilitet, har vi også, om ikke berøvet os, men dog vanskeliggjort et præfigurativ-pædagogisk arbejde med håb i en håbets økologi, som åbnes via glæden, naturglæde, vidensfryd, æstetisk og religiøs meningsoverskud. Alternativet til dette håb er – for nu formulere det sådan – at lade sig overvinde af verdens indifferens. Desværre, antager jeg, er det også denne underkastelse under verdens indifferens som skinner frem hos den særlige gruppe af bæredygtighedsfanatikere, som argumenterer for at jorden som sådan er vigtigere end en menneskeløs jord.

Dog, at noget er vanskeligt, er noget helt andet end at det er umuligt. Vi har en kolossal rig tradition, som vi bare skal tage fat på. Der kan hældes masse af sund næring, undskyld den

sløje metaforik, i håbets økosystem – æstetik kan være en fortrinlig fotosyntese – således at vedvarenhed får energi. Bare med poeten at åbne øjnene, viser hvad der allerede er, hvad vi er en del af:

“The most impressive thing
about the sun isn’t
what it does to the sky
at sunrise and sunset—
all that orange and red
and purple and pink—
but rather what it does
to the pines, the most
boring of all trees, of all
things found in nature,
all those little green needles,
caught glowing like prairie-fire,
blue columbine, and lupine
in early spring mornings,
blooming among aspens
flowering catkins in meadows
beside rivers of alpine water
rushing from the thaw, all while
juncos and chickadees and hermit
thrush join in a litany of birdsong.”
(Cameron Allan)

Litteratur

Adamsen, J. (2025, 18. juni), Håb – ”et liv der ikke dør som ingenting”. pov.international

Freire, P. (1994). Håbets pædagogik. Et gensyn med ”De undertrykkes pædagogik”. Fremad.

Havel, V. (1990). Fjernforhør. Gyldendals Bogklubber.

Højholdt, A. & Ravn-Pedersen, T. (red.), (2021). Håbets og handlingens pædagogik – undervisning i verdensmål og bæredygtighed. Hans Reitzels Forlag.

Klafki, W. (2021). Dannelsese teori og didaktik – nye studier. Klim.

Kolakowski, L. (1989). The Presence of Myth. The University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226222257.001.0001>

Solnit, R. (2016). Hope in the Dark. Untold Histories. Wild Possibilities. Edinburgh and London: Canongate.